

หลักเรื่องกรรมในพุทธศาสนา

ความหมายของกรรมในพุทธศาสนา

กฎแห่งกรรมนี้ จัดเป็นแก่นสำคัญที่สุดของพุทธศาสนา เป็นส่วนหนึ่งของกฎแห่งเหตุและผล ซึ่งเป็นกฎแห่งสากลจักรวาล ที่ว่าด้วยเรื่องของเหตุและผล เป็นกฎที่ถือว่า ทุกสิ่งทุกอย่างจะเกิดขึ้นได้ต้องมีเหตุ มีปัจจัยเกี่ยวเนื่องกัน จะเกิดขึ้นเองโดยลำพังหรือโดยไม่มีเหตุไม่ได้ โดยนัยกว้าง กฎแห่งกรรม เป็นกฎแห่งธรรมชาติ เป็นกฎที่แสดงความเกี่ยวเนื่องกัน ของสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นไปโดยธรรมชาติ ในลักษณะของเหตุและผลที่เกี่ยวข้องกันประจวบทุกข้อ มีพระพุทธพจน์แสดงถึงกฎดังกล่าวนี้ว่า "เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ก็มี เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ"^๑

ด้วยเหตุนี้จึงถือกันว่า การศึกษาพุทธศาสนานั้น หากไม่ได้ศึกษาให้เข้าใจในหลักเรื่องกรรมแล้ว ก็ชื่อว่า ยังไม่ได้ศึกษาในหลักสำคัญ และการนับถือพุทธศาสนานั้น ถ้ายังไม่เชื่อหลักของกรรมตามพุทธศาสนา ก็เรียกว่า ยังมีได้นับถืออย่างเข้าถึงหลัก เหมือนกับการนับถือบิคมารดา ถ้าขาดความกตัญญูต่อบิดาแล้ว ก็ไม่เชื่อว่ นับถืออย่างจริงจัง ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า ศรัทธาในพุทธศาสนาจึงมุ่งให้เชื่อในหลักของกรรม ประกอบกันไปกับความเชื่อในตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า แต่ก่อนที่จะกล่าวเกี่ยวกับหลักเรื่องกรรมต่อไป ก็ควรจะได้ทำความเข้าใจกับความหมายของคำว่า "กรรม" ให้ถ่องแท้ก่อน เพื่อจะได้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า ตามความหมายของพระพุทธศาสนานั้น คำว่า "กรรม" มีความหมายอย่างไร ?

"กรรม" แปลว่า การกระทำ หมายถึงการกระทำทางกาย เรียกว่า กายกรรม การกระทำทางวาจา คือ การพูด นั้น เรียกว่า วจีกรรม การกระทำทางใจ คือ คิด เรียกว่า มโนกรรม และการกระทำที่จัดว่าเป็นกรรมตามหลักของพระพุทธศาสนา หมายถึง "การกระทำที่มีเจตนา" ดังพุทธพจน์ที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า "คูกร ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่า เป็นกรรม บุคคลคิดแล้ว จึงกระทำด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ" ๑

เจตนา หมายถึง ความตั้งใจ หรือความจงใจ คือ เป็นสิ่งที่ต้องคิดเอาไว้ก่อน แล้วจึงกระทำ เจตนาจึงจัดเป็นแก่นสำคัญที่สุดของการกระทำ เป็นสาระที่ทำให้การกระทำ คือ กรรมนั้น ๆ มีความหมาย ดังนั้น กิจใดที่บุคคลจงใจทำหรือทำด้วยเจตนา จึงจะเรียกว่าเป็นกรรม ถ้ากิจใดที่บุคคลทำโดยไม่มีเจตนาจะไม่เรียกว่า กรรม อย่างเช่น ไม่มีเจตนาเหยียบมดตาย ไม่เป็นกรรม คือ ปาณาติบาต ต่อเมื่อเจตนาจะเหยียบให้ตายจึงเป็นกรรม คือ ปาณาติบาต แต่ถ้าจ้องอย่างละเอียดสิ่งที่ทำด้วยไม่มีเจตนา ท่านก็จัดเป็นกรรมชนิดหนึ่ง เรียกว่า กรรมลึกลับว่าทำ เพราะอาจให้โทษได้เหมือนกัน เหมือนอย่างที่กฎหมายถือว่า ผิด ในฐานะประมาท ตัวอย่างในเรื่องเหล่านี้ มีกล่าวไว้ในพระวินัยปิฎก เล่ม ๑ หน้า ๔๕๘ ว่า

ก็โดยสมัยนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่ง ปลูกอาสนะอยู่ที่โรงอาหารในละแวกบ้าน ได้เหยียบขอนไม้ที่เขานำมาทำครก เขาไปทับเด็กคนหนึ่งตาย แล้วมีความรังเกียจว่า เราต้องอาบัติปาราชิกแล้วกรรมจึงหนักหนอ จึงกราบทูลเรื่องนั้น แด่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

คูกร ภิกษุ เชอคิดอย่างไร
ภิกษุ - ข้าพระพุทธเจ้า มิได้จงใจ พระพุทธเจ้าข้า
พระผู้มีพระภาคเจ้า - คูกร ภิกษุ ภิกษุไม่จงใจ ไม่อาบัติ

จากตัวอย่างที่ยกมานี้ แสดงให้เห็นว่า การกระทำของภิกษุนั้น แม้จะเกี่ยว

๑ อัง. นฎก. ๒๒ / ๓๓๔ / ๔๒๒

โยงไปสู่การตายของเด็ก แต่เนื่องจากไม่มีเจตนาในทางวินัย จึงไม่ต้องอาบัติ คือ
 ไม่มีความผิดในทางธรรม เพราะเหตุที่มีใจจงใจทำ คือ ไม่มีเจตนา จึงไม่เรียกว่า
 เป็นกรรม รวมความแล้ว "กรรม" ในที่นี้จะหมายถึงการกระทำที่เกี่ยวข้องด้วย
 กาย วาจา ใจ และประกอบด้วยเจตนากำกับอยู่ด้วยการกระทำที่จัดเป็นกรรม ดัง
 กล่าวนี้ แบ่งออกได้เป็น ๓ ประเภท คือ

๑. ถ้าเป็นการกระทำที่ดี ก็เรียกว่า กุศลกรรม
๒. ถ้าเป็นการกระทำที่ไม่ดีหรือชั่ว ก็เรียกว่า อกุศลกรรม
๓. ถ้าเป็นการกระทำที่เป็นกลาง ๆ คือ ไม่ดีไม่ชั่ว เรียกว่า อัพยาท
 กรรม

อนึ่ง คำว่า "กรรม" นี้ ยังมีความหมายเกี่ยวข้องกับคำว่า "วิบาก" ซึ่ง
 แปลตามตัวว่า "ผลที่เกิดขึ้น" อีกด้วย ฉะนั้น เมื่อมีการกระทำ คือ กรรม เกิดขึ้น
 เมื่อใด ก็ย่อมต้องมีผล คือ วิบาก อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นด้วย ในทันทีทันใดหรือ
 ในภายหลัง ซึ่งผลนั้นอาจจะเป็นกุศล หรือ อกุศล คือ ดี หรือ ชั่ว ก็ได้ หรือเป็น
 กลาง ๆ ก็ได้ กรรมดีก็ย่อมก่อให้เกิดวิบากที่เป็นกุศล กรรมชั่วย่อมก่อให้เกิดวิบาก
 ที่เป็นอกุศล กรรมกลาง ๆ ก็ก่อให้เกิดวิบากที่เป็นกลาง ๆ เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงแสดง
 ให้เห็นว่า ดี หรือ ชั่ว นั้นก็ขึ้นอยู่กับกรรม หรือการกระทำด้วย เมื่อพิจารณาแล้วจะ
 เป็นได้ว่า วงเวียนของกรรมนี้ ก็อยู่ที่กิเลส แล้วยังกรรม แล้วยังวิบาก วงเวียนอยู่
 เช่นนี้ จนกว่าจะสิ้นสุดลง โดยการกระทำที่ถูกวิธีตามหลักคำสั่งสอนของพระพุทธองค์

เท่าที่ยกตัวอย่างความหมายของคำว่า "กรรม" มาทั้งหมดนี้ เพื่อจะชี้ให้
 เห็นได้ชัดเจนว่า "กรรม" ตามทฤษฎีของพุทธปรัชญานั้น คืออย่างไร ซึ่งก็พอสรุป
 ได้ว่า การกระทำที่มีเจตนาจึงจะเป็นกรรม ถ้าไม่มีเจตนา แม้กระทำลงไปก็ไม่เป็น
 กรรม แต่ว่า เจตนากรรมนี้จะใกล้เคียงกันทีเดียวก็หาไม่ เจตนากรรม มี
 ความแตกต่างกันอยู่บ้าง คือ เจตนาเป็นปุพพภาคกรรม ได้แก่เป็นธรรมที่เกิดขึ้นก่อน
 กรรม ส่วนกรรมนั้น เป็น "ปัจฉิมภาคกรรม" ได้แก่เป็นธรรมที่เกิดขึ้นภายหลังเจตนา
 อีกทีหนึ่ง แต่ที่พระพุทธองค์ตรัสว่า เจตนา ชื่อว่าเป็นตัวกรรม ก็เพราะเจตนาเป็น

ปัจจัยพื้นฐานที่ทำให้การกระทำสำเร็จเป็นกรรม

เหตุให้เกิดกรรม

ตามทฤษฎีของพุทธปรัชญา สิ่งทั้งปวงย่อมเกิดมีขึ้นด้วยอำนาจของเหตุปัจจัย คือ เมื่อเกิดขึ้นย่อมมีเหตุทำให้เกิดขึ้น ไม่มีสิ่งใดที่จะเกิดมีขึ้นลอย ๆ โดยปราศจากเหตุปัจจัย กรรมเมื่อเกิดมีขึ้นก็มีเหตุทำให้เกิดขึ้นเช่นกัน เหตุแห่งกรรมนั้น ถ้าเป็น กุศลกรรม หรือ กรรมดี ก็ ได้แก่ อโลภะ อโทสะ และ อโมหะ และในทางตรงกันข้าม ถ้าเป็นอกุศลกรรม หรือ กรรมชั่ว ก็ ได้แก่ โลภะ โทสะ และ โมหะ ดังมีหลักฐานปรากฏในพระสูตรว่า

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติ ๓ อย่างนี้ เป็นเหตุให้เกิดกรรม ๓ อย่าง เป็นไฉน คือ โลภะ ๑ โทสะ ๑ โมหะ ๑ ดูกร ภิกษุทั้งหลาย กรรมใดซึ่งบุคคลทำด้วยความโลภ เกิดแต่ความโลภ มีความโลภเป็นเหตุ มีความโลภเป็นแดนเกิด กรรมนั้นเป็นอกุศล กรรมนั้นมีโทษ กรรมนั้นมีทุกข์ เป็นผลกรรมนั้น เป็นไปเพื่อเกิดกรรมต่อไป กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อความดับกรรม ดูกร ภิกษุทั้งหลาย กรรมใดซึ่งบุคคลทำด้วยความโกรธ เกิดแต่ความโกรธ ... ดูกร ภิกษุทั้งหลาย กรรมใดซึ่งบุคคลทำด้วยความหลง เกิดแต่ความหลง ... กรรมนั้น ไม่เป็นไปเพื่อความดับกรรม

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติ ๓ อย่างนี้ เป็นเหตุเพื่อให้เกิดกรรม ๓ อย่าง เป็นไฉน คือ อโลภะ ๑ อโทสะ ๑ อโมหะ ๑ ดูกร ภิกษุทั้งหลาย กรรมใดซึ่งบุคคลทำด้วยความไม่โลภ เกิดแต่ความไม่โลภ มีความไม่โลภเป็นเหตุ มีความไม่โลภเป็นแดนเกิด กรรมนั้นเป็นกุศล กรรมนั้นไม่มีโทษ กรรมนั้นมีสุข เป็นผล กรรมนั้นเป็นไปเพื่อความดับกรรม กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อเกิดกรรมต่อไป ดูกร ภิกษุทั้งหลาย กรรมใดซึ่งบุคคลทำด้วยความไม่โกรธ ... ดูกร ภิกษุทั้งหลาย กรรมใดที่บุคคลทำด้วยความไม่หลง ... กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อเกิดกรรมต่อไป ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ธรรมชาติ ๓ อย่างนี้ และเป็นเหตุให้เกิดกรรม ๑

สรุปโดยใจความแล้ว เหตุแห่งกรรมก็แยกได้ดังนี้ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ นี้ เป็นต้นเหตุของกุศลกรรม ส่วนโลภะ โทสะ โมหะ ก็ เป็นต้นเหตุของอกุศลกรรมเท่านั้นเอง แต่ความสำคัญของเหตุแห่งกรรมจริง ๆ แล้ว อยู่ที่ตรงที่ว่า กรรมที่ทำความโลภะ โทสะ โมหะ นั้น จะทำให้กรรมเจริญงอกงามต่อไป แต่ถ้าหากเป็นกรรมที่มาจาก อโลภะ อโทสะ อโมหะ แล้ว มันก็จะเข้าไปในทางที่ทำให้กรรมสิ้นสุดลง คือ ไม่ให้เจริญงอกงามอีกต่อไป หรือ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ กรรมจะส่งเสริมกันไปตามพวกของกรรมนั้น ๆ เช่น กรรมที่ทำไปเพราะกิเลส จะส่งเสริมให้กรรมทั้งหลายงอกงามต่อไป กรรมที่ทำความโภทิ ค้ำยปัญญา นี้ จะทำให้กรรมนี้ลดลง ๆ จนหมดไป และไปสู่ความสิ้นกรรม

ฉะนั้น กรรมใดที่ทำความโลภะ โทสะ โมหะ จะส่งเสริมกรรมทั้งหลายให้งอกงามให้หนาแน่นไปด้วยกรรม เปรียบเหมือนต้นไม้ไม่เน่า ยังคืออยู่ ไม่เหี่ยว ไม่ถูกตัดให้ขาด รากดี เง่าดี ฝนดี ดินดี ย่อมเจริญหนาขึ้นมาเป็นคงที่

ในทำนองเดียวกัน กรรมใดถ้าทำความ อโลภะ อโทสะ อโมหะ มันก็จะลดความงอกงามของกรรมเหมือนกับว่า ต้นไม้ที่มันยังสดอยู่ ยังคืออยู่แล้วเอามาเผาไฟให้เป็นขี้เถ้า แล้วไปรยไปในทะเลหรือกระแสน้ำ มันก็จะไม่มีอะไรเหลืออยู่เลย ดังนั้น กรรมที่ทำเพราะอโลภะ อโทสะ อโมหะ นี้ จึงมีแต่จะให้เป็นที่ไปเพื่อความลดลงแห่งกรรม กระทั่งไม่มีเหลือเป็นที่ไปเพื่อความสิ้นไปแห่งกรรม

อโลภะ อโทสะ อโมหะ และ โลภะ โทสะ โมหะ อันเป็นต้นเหตุแห่งกรรม แท้จริงแล้วก็เกิดจากการกระทำของผู้มีอุปาทาน คือ มีความยึดถือว่ามีตัวตนแทรกอยู่ และอุปาทานนั้นก็มีความหรือความปรารถนาเป็นมูลเหตุ และอวิชชาเป็นมูลราก ดังนั้น กล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า เหตุแห่งกรรมมีขึ้นเพราะกิเลส ซึ่งได้แก่ตัณหาอุปาทาน อันเนื่องมาจากอวิชชา คำว่า "ตัณหา" ก็หมายถึงความทะยานอยากแยกออกได้เป็น ๓ ประเภทด้วยกัน คือ กามตัณหา ภวตัณหา และ วิภวตัณหา

กามตัณหา ได้แก่ความทะยานอยาก พอใจ ยินดี ตีใจในสิ่งที่น่าใคร่น่าพอใจ เช่น อยากจะได้เห็นภาพที่สวยงาม (รูปตัณหา) อยากจะได้ยินเสียงดนตรี ที่

ไฟเราะ (สัตว์หัตถ์หา) อยากจะได้ลมกลิ่นอันหอมหวานชวนใจ (คันธหัตถ์หา) อยาก
จะได้ลิ้มรสอาหารที่เอร็ดอร่อย (รสหัตถ์หา) อยากจะได้สัมผัสสิ่งที่มีนิ่มนวล ชวนให้
เกิดสุขเวทนา (โณฏฐัพพหัตถ์หา) อยากจะได้ธรรมารมณ์ (ธรรมหัตถ์หา)

ภวหัตถ์หา ความอยากมีอยากเป็น ได้แก่ความกระหายคั้นรณที่จะมีโน้น
เป็นนี้ เช่น อยากมีอายุยืน อยากมียศสูงขึ้นโดยเร็ว นักศึกษาแพทย์อยากเป็นแพทย์
นักการเมือง อยากเป็นรัฐมนตรี เป็นต้น

วิภวหัตถ์หา ความไม่อยากมี ไม่อยากเป็น หมายถึง ความคั้นรณะเย
หะยานอยากในทางตรงข้ามกับภวหัตถ์หา เช่น ไม่อยากเจ็บป่วย ไม่อยากพลัดพราก
จากบุคคล หรือสิ่งที่รักที่พอใจ ตายแล้วไม่อยากจะเกิดในนรก เป็นต้น

ในนิพเพธิกสูตร พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงนิทานสัมภวะ หรือ เหตุเกิด
แห่งกรรม ไว้อีกนัยหนึ่งว่า

คูกุร ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงทราบกรรม ฯลฯ ปฏิปทาที่ให้ถึงความ
ดับแห่งกรรม ดังนี้ เราอาศัยอะไรกล่าว คูกุร ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าว
เจตนาว่า เป็นกรรม บุคคลคิดแล้วจึงกระทำกรรมด้วย กาย ด้วยวาจา ด้วย
ใจ ก็เหตุเกิดแห่งกรรมเป็นไฉน คือ ผัสสะ เป็นเหตุเกิดแห่งกรรม ก็ความ
ต่างแห่งกรรมเป็นไฉน คือ กรรมที่ให้วิบากในนรกก็มี ที่ให้วิบากในเปรตวิสัย
ก็มี ที่ให้วิบากในมนุษย์โลก ก็มี ที่ให้วิบากในเทวโลก ก็มี นี้เรียกว่า ความ
ต่างแห่งกรรม ก็วิบากแห่งกรรมเป็นไฉน คือ เราขอมกล่าววิบากแห่งกรรม
ว่า มี ๓ ประการ คือ กรรมที่ให้ผลในปัจจุบัน ๑, กรรมที่ให้ผลในภพที่เกิด ๑,
กรรมที่ให้ผลในภพต่อ ๆ ไป ๑ นี้เรียกว่า วิบากแห่งกรรม ความดับแห่ง
กรรมเป็นไฉน คือ ความดับแห่งกรรมยอมเกิดขึ้นเพราะความดับแห่งผัสสะ
อริยมรรค อันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ นี้แล คือ สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมา
สมาธิ เป็นปฏิปทา ให้ถึงความดับแห่งกรรม, คูกุร, ภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อใด
อริยสาวกยอมทราบชัด กรรม เหตุเกิดแห่งกรรม ความต่างแห่งกรรม วิบาก
แห่งกรรม ความดับแห่งกรรม ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งกรรมอย่างนี้ ๆ เมื่อ
นั้น อริยสาวก นั้น ย่อมทราบชัดพร้อมจรรย อันเป็นไปในส่วนแห่งความช้าแรก
กิเลส เป็นที่ดับกรรมนี้ ข้อที่เรากล่าวมา คูกุร ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย
พึงทราบกรรม ฯลฯ ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งกรรม ดังนี้ เราอาศัยข้อนี้

กล่าว ๑

ตามนัยดังกล่าวนี้ เหตุเกิดแห่งกรรม ได้แก่ "ผัสสะ" ผัสสะ ก็ได้แก่การกระทบกันระหว่างอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ มีรายละเอียดดังนี้.-

ตา	เห็นรูป (กระทบรูป)	เรียกว่า	จักขุสัมผัส
หู	ฟังเสียง	เรียกว่า	โสตสัมผัส
จมูก	ดมกลิ่น	เรียกว่า	ฆานสัมผัส
ลิ้น	ลิ้มรส	เรียกว่า	ชีวหาสัมผัส
กาย	ถูกต้องความร้อน, เย็น, อ่อน, แข็ง	เรียกว่า	กายสัมผัส
ใจ	กระทบกับอารมณ์ต่าง ๆ	เรียกว่า	มโนสัมผัส

เมื่อ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และ ใจ กระทบกับอารมณ์ที่นำปรารภณา นำพอใจ ก็ตาม กระทบกับอารมณ์ที่ไม่นำปรารภณา ไม่นำพอใจ ก็ตาม ย่อมเกิดกิเลสขึ้น เมื่อเกิดกิเลส ก็นำไปสู่การกระทำ เพื่อให้ได้มาสิ่งที่รักใคร่พอใจบ้าง เพื่อหลีกเลี่ยงสิ่งที่ไม่ชอบใจบ้าง เมื่อมีการกระทำที่เรียกว่า กรรม ก็ย่อมเกิดวิบาก หรือผลแห่งกรรม ดำเนินไปตามวงจรของวัฏฏะ ๓ คือ กิเลส กรรม วิบาก วนเวียนอยู่อย่างนี้เรื่อยไป

ผัสสะที่เกิดจากการกระทบทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เหล่านี้เอง จัดเป็นนิทานสัมผัสภาวะ อันเป็นแดนเกิดหรือต้นเหตุของกรรม ในเรื่องผัสสะจะจัดเป็นแดนเกิดของกรรมได้อย่างไร ต้องพิจารณาให้ลึกซึ้ง ยกตัวอย่าง เช่น การเห็นรูป ถ้าเห็นแล้ว รู้สึกว่าสวย หรือไม่สวย เช่นนี้ จัดเป็นการเห็นที่ตรงกับกิเลส ทำให้เกิดความต้องการขึ้น การเกิดความต้องการนี้ จัดเป็นกรรมได้แล้ว คือ เป็น มโนกรรม ผัสสะนั้นจึงเป็นเหตุให้เกิดกรรม คือ มโนกรรม เมื่อมีมโนกรรมเกิดขึ้น มันก็จะไม่หยุดเพียงแค่นั้น มโนกรรมนั้น ก็จะแสดงออกมาทางปากเป็น วจีกรรม บ้าง ทางการ

กระทำทางกาย เป็น กายกรรม บ้าง จนเป็นกรรมครบทั้งไตรทวาร คือ ใจ วาจา และ กาย เช่นนี้แหละที่เรียกว่า ผัสสะเป็นแดนเกิดหรือนิทานสัมภเวสแห่งกรรม

หน้าที่ของกรรม

หลักกรรม หรือ กฎแห่งกรรม นี้ มีอยู่ว่า "หวานพืชเช่นไร ย่อมได้รับผล เช่นนั้น ทำกรรมดีย่อมได้ผลดี ทำกรรมชั่วก็ไฉฉาว" ^๑ ไม่เคยมีใครเลยสักคนที่จะหลีกเลี่ยงจากผลตอบแทนของกรรมที่ตนเองได้กระทำลงไปได้ ซึ่งในเรื่องนี้ พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า

บาปย่อมไม่มีแก่คนไม่ทำ ผู้ใดยอมประทุษร้ายต่อคนผู้ไม่ประทุษร้าย ผู้เป็น บรมชนคจก ไม่มีกิเลสเครื่องยั่ววน บาปยอมกลับถึงผู้นั้นแหละ ผู้เป็นพาลคจก ชูลละเอียดยกที่บุคคลผู้ทวนลมไป ฉะนั้น คนบางพวกยอมเข้าถึงกรรม บางพวก มีกรรมอันลามก ย่อมเข้าถึงนรก ผู้ที่มีคติยอมไปสู่สวรรค์ ผู้ที่ไม่มีอาสวะยอม ปรีนิพพาน อากาศ หามกลางสมุทร ของเขา อันเป็นที่เข้าไป ส่วนแห่งแผ่นดิน ที่บุคคลสถิตอยู่แล้ว ฟุ้งพันจากกรรมอันลามกได้ ไม่มีเลย อากาศ หามกลาง สมุทร ของเขา อันเป็นที่เข้าไป ส่วนแห่งแผ่นดิน ที่บุคคลสถิตอยู่แล้ว มัจจุราช ฟุ้งครอบงำไม่ได้ ไม่มีเลย ^๒

หลักของกรรมเมื่อพิจารณาไปแล้ว จะเห็นได้ว่า เป็นไปตามกฎของเหตุ และผล บุคคลทำกรรมใดไว้ เขาก็จะต้องได้รับผลกรรมที่เขาเป็นผู้ก่อ หรือกระทำ เอาไว้ เมื่อมองในแง่นี้ก็หมายความว่า บุคคลผู้ทำกรรมนั้นเองที่เป็นตัวต้นเหตุของ ความสุข หรือความทุกข์ ในชีวิตของตนเอง ตัวเขานั้นแหละ ที่เป็นผู้กำหนดและรับผิดชอบต่อโชคชะตาชีวิตของเขา ด้วยการกระทำทั้งทางกาย วาจา และความคิดของเขาในอดีต เงื่อนไข ความเป็นไปในชีวิตปัจจุบันล้วนแล้วแต่ เป็นผลตอบแทนอันสืบ เนื่องมาจากการกระทำ หรือกรรมในอดีตมาสนองผลให้ทั้งสิ้น ดังนั้น ถ้าพิจารณาดูในแง่ของหลักศีลธรรมแล้ว เราจะพบว่า หลักกรรมกับการเวียนว่ายตายเกิดนี้มีความ-

^๑ ส. ส. ๑๕ / ๔๐๓ / ๓๑๖ - ๓๑๗

^๒ พ. ฐ. ๒๕ / ๑๔ / ๒๖ - ๒๗

สัมพันธ์กันอย่างมาก และความสัมพันธ์กันนี้ สามารถใช้อธิบายกฎเกณฑ์แห่งชีวิตได้อย่างถูกต้อง และน่าสนใจ เพราะหลักกรรมเป็นเรื่องความจริงของชีวิตโดยตรง และเป็นตัวบงการชีวิตที่ส่งผลออกมาเป็นความสุข และความทุกข์ ให้แก่สัตว์โลกทั้งมวล ตามกฎเกณฑ์ของมันโดยไม่มีข้อยกเว้นให้ใครเลย จึงถือได้ว่า กฎแห่งกรรมนี้ จะทำหน้าที่ให้การให้ผลอย่างยุติธรรมที่สุด โดยไม่มีอำนาจอื่นใดมาบังคับหรือเปลี่ยนแปลงการให้ผลของกรรม ให้เป็นไปตามใจปรารถนาได้เป็นอันขาด

กล่าวอีกนัยหนึ่ง กรรมมีหน้าที่กำหนดวิถีชีวิตของผู้กระทำกรรมนั้น นั่นเอง กรรม มีหน้าที่ให้ผลแก่ผู้ประกอบกรรมอย่างแน่นอน และเป็นการให้ผลอย่างเที่ยงธรรม ตามกฎแห่งเหตุผล กล่าวคือ เจตนาจะกระทำกรรมเช่นไร ก็ย่อมได้รับผลเช่นนั้น บุคคลผู้มีเจตนาประกอบกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว บุคคลผู้มีเจตนาประกอบกรรมดี ย่อมได้รับผลดี และบุคคลที่เจตนาจะละทิ้งการประกอบกรรมชั่ว และ/หรือ การประกอบกรรมดี ย่อมไม่ได้รับผลของกรรม

นอกจากกรรมจะมีหน้าที่ให้ผลอย่างเที่ยงธรรมแล้ว กรรมยังมีหน้าที่ให้ผลอย่างเท่าเทียมเสมอภาคกันอีกด้วย กล่าวคือ ไม่ว่าบุคคล (ผู้กระทำกรรม) นั้น จะเป็นผู้ประกอบกรรมดีมาากเพียงไร ถ้ากระทำกรรมชั่ว ก็ย่อมได้รับผลชั่วตามควรแก่ความหนักเบา แห่งการทำความชั่วนั้น หรือไม่ว่าบุคคล (ผู้กระทำกรรม) นั้น จะเคยประกอบกรรมชั่วมาากมายเพียงไร ถ้ากระทำกรรมดี ก็ย่อมต้องได้รับผลดีตามควรแก่ความหนักเบาแห่งการกระทำดีนั้นเช่นกัน วิถีชีวิตหรือความเป็นไปแห่งชีวิตตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา จึงไม่ได้เป็นไปโดยเหตุแห่งชาติ ชั้นวรรณะ หรือเหตุอื่นใด นอกจากกรรม

คุกร พรหมณ์ เราจะใ้กล่าวว่ประเสริฐ เพราะความเป็นผู้เกิดในตระกูลสูง ก็มีได้ เราจะใ้กล่าวว่ ประเสริฐ เพราะความเป็นผู้มีวรรณะย้ง ก็หามีได้ แต่จะกล่าวว่ เลวทรามเพราะความเป็นผู้เกิดในตระกูลต่ำ ก็หามีได้ เราจะกล่าวว่ ประเสริฐเพราะความเป็นผู้มีโภคะมาากมาย ก็หามีได้ แต่จะกล่าวว่ เลวทราม เพราะความเป็นผู้มีโภคะมาากมาย ก็หามีได้ คุกร พรหมณ์ เพราะว่ บุคคลบางคนในโลกนี้ แม่เกิดในสกุลสูง ก็ย้งเป็นผู้ชอบฆาต้ว ลักทรัพย์ ประ

พฤติกรรมในกาม พุคเท็จ พุคส่อเสียด พุคคำหยาบ พุคคำเพื่อใจ มกโลก
มีจิตพยาบาท เป็นมิจนทีฐิ^๑

บุคคลไม่เป็นคนด้อย เพราะชาติไม่เป็นพราหมณ์ เพราะชาติ แต่เป็นคนด้อย
เพราะกรรม เป็นพราหมณ์ เพราะกรรม^๒

ท่านอยากมาถึงชาติ จงตามถึงความประพฤติกผิด ใฝ่ยอมเกิดได้จากไม้
บุคคลแม้เกิดในตระกูลต่ำ เป็นมุนี (ผู้รู้) มีความเพียร เป็นผู้รู้ทั่วถึงเหตุ ห้าม
โทษ เสียควย หิริ ความละอาย ฝึกฝนตนด้วยสัจจะ ประกอบด้วยการปราบ
ปราบ ถึงที่สุดแห่งเวท มีพรหมจรรย์อันอยู่จบแล้ว ... ผู้ นั้น ชื่อว่า บุษยาพระ
ทักษิโนยบุคคล โภยกาล^๓

กรรมจึงมีหน้าที่ก่อให้เกิดผล อย่างแน่นอน เที่ยงธรรมและเท่าเทียมกัน
ทั้งนี้ โดยขึ้นอยู่กับกาลเวลา (แห่งการให้ผล) หน้าที่ (แห่งกรรม) และความหนัก
เบา (แห่งการให้ผล) กล่าวคือ กรรม ย่อมทำหน้าที่ตามชนิดและประเภทแห่งกรรม
นั้น ๆ นั้นเอง

ประเภทของกรรม

ตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา กรรม แบ่งออกเป็นชนิดและประเภท
ต่าง ๆ มากมาย ในพระไตรปิฎกจำแนกกรรมไว้ตามผลของกรรมหรือวิบากกรรมนั้น ๆ
ส่วนในคัมภีร์อื่น ๆ ก็จำแนกกรรมไว้แตกต่างกันออกไป

กรรมที่จำแนกไว้ในพระไตรปิฎกนั้น จำแนกออกได้เป็น ๔ ชนิดคือ กรรมคำ
กรรมขาว กรรมทั้งคำทั้งขาว และกรรมไม่คำไม่ขาว

กรรมคำ	มีวิบากคำ
กรรมขาว	มีวิบากขาว
กรรมทั้งคำทั้งขาว	มีวิบากทั้งคำทั้งขาว

^๑ ม. ม. ๑๓ / ๖๖๔ / ๔๘๕ - ๕๐๐

^๒ พุ. ส. ๒๕ / ๓๐๖ / ๓๒๒

^๓ ส. ส. ๑๕ / ๖๖๐ / ๒๓๔

กรรมไม่คำไม่ขาว มีวิบากไม่คำไม่ขาว และเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม
 ◊ กรรมคำ มีวิบากคำ ได้แก่กรรมอันบุคคลผู้ปรุงแต่งความคิด หรือ เจตนา
 ทาง กาย วาจา หรือ ใจ อันประกอบด้วยความเบียดเบียน ย่อมได้กระทบผัสสะที่
 มีการเบียดเบียน ย่อมเสวยเวทนาที่มีการเบียดเบียน ย่อมได้รับความทุกข์แต่เพียง
 อย่างเดียว

กรรมขาว มีวิบากขาว ได้แก่ กรรมอันบุคคลผู้ปรุงแต่งความคิดหรือเจตนา
 ทาง กาย วาจา หรือ ใจ ให้เป็นไปเพื่อความไม่เบียดเบียน ย่อมได้กระทบผัสสะ
 ที่ไม่มีการเบียดเบียน ไม่เสวยเวทนาที่มีการเบียดเบียนกัน ย่อมได้รับความสุขแต่
 เพียงอย่างเดียว

กรรมทั้งคำทั้งขาว มีวิบากทั้งคำทั้งขาว ได้แก่กรรมอันปรุงแต่งความคิด
 หรือเจตนาทาง กาย วาจา หรือ ใจ เพื่อความเบียดเบียนบ้าง เพื่อความไม่
 เบียดเบียนบ้าง ย่อมได้กระทบผัสสะที่มีการเบียดเบียนบ้าง ที่ไม่มีการเบียดเบียน
 บ้าง ย่อมได้รับความสุขบ้าง ย่อมได้รับความทุกข์บ้าง

กรรมไม่คำไม่ขาว มีวิบากไม่คำไม่ขาว และย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม
 ได้แก่ เจตนาที่จะละกรรมขาวที่มีวิบากขาว และเจตนาที่จะละกรรมคำซึ่งมีวิบากคำ
 ไม่ก่อให้เกิดกรรมอีกต่อไป °

ดังนั้น กรรมตามที่จำแนกไว้ในพระไตรปิฎก ๔ ประเภท ดังกล่าวนั้น
 กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ พระพุทธศาสนาได้จัดแบ่งกรรมไว้ตามเจตนาของผู้กระทำไว้
 ๔ ชนิดด้วยกัน คือ กรรมชั่ว กรรมดี กรรมทั้งชั่วและทั้งดี และกรรมไม่ชั่วไม่ดี

กรรมคำ หมายถึง กรรมชั่ว ได้แก่การกระทำที่มีเจตนากระทำแต่ความ
 ชั่ว ทั้งทางกาย วาจา และทางใจ ผู้ที่มีเจตนาแต่จะประกอบกรรมชั่ว ย่อมได้รับ
 แค้นลที่ก่อให้เกิดความทุกข์เพียงอย่างเดียว

กรรมขาว หมายถึง กรรมดี ได้แก่การกระทำที่มีเจตนากระทำแต่ความดี ทั้งทางกาย วาจา และทางใจ ผู้ที่มีเจตนาแต่จะประกอบกรรมดี ย่อมได้รับแต่ผลที่ก่อให้เกิดความสุขเพียงอย่างเดียว

กรรมทั้งดำทั้งขาว หมายถึง กรรมทั้งชั่วและทั้งดี ได้แก่ การกระทำที่มีเจตนาจะกระทำความชั่วบ้าง ความดีบ้าง ผู้ที่มีเจตนาประกอบกรรมชั่วบ้าง ประกอบกรรมดีบ้าง ย่อมได้รับผลที่เป็นความทุกข์บ้าง ความสุขบ้าง

กรรมไม่ดำไม่ขาว หมายถึง การกระทำที่เป็นไปเพื่อ การละกรรม ได้แก่ การกระทำที่มีเจตนามุ่งความหลุดพ้นเป็นจุดหมายปลายทาง พระพุทธองค์ทรงชี้ไปที่การปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์แปด^๒ อันเป็นหนทางที่เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม ซึ่งหมายถึงความหลุดพ้น คือ พระนิพพาน นั่นเอง

ประเภทของกรรม นอกจากจะมีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกตามที่กล่าวมาแล้ว ยังมีกล่าวไว้ในคัมภีร์ต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนา เช่น พระคัมภีร์มโนรถปुरुณี และในหนังสือวิสุทธิมรรค ของท่านพุทธโฆษาจารย์ อันจัดเป็นหนังสือชั้นหลังอีกด้วย ความจริงแล้ว การกล่าวถึง "กรรม" ในหนังสือวิสุทธิมรรคนี้ เป็นการรวบรวมเรื่องของกรรมตามที่ปรากฏในพุทธภษิตที่ได้ทรงตรัสไว้ นั่นเอง แต่ได้นำมารวบรวมกันเข้าเป็นหมวดหมู่ เรียกว่า กรรม ๑๒ ซึ่งจัดแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ กรรมตามเวลาของการให้ผล กรรมที่ว่าโดยหน้าที่ และกรรมที่ว่าโดยการหนักเบาแห่งการให้ผล

กรรมประเภทที่ ๑ กรรมที่ว่าโดยเวลาของการให้ผล มี ๔ ชนิด คือ

๑. ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม กรรมอันให้ผลทันตาเห็น
๒. อุปัชชเวทนียกรรม กรรมอันให้ผลในคราวถัดไป
๓. อปราปรเวทนียกรรม กรรมอันให้ผลต่อจากอุปัชชเวทนียกรรม

๔. อโหสิกรรม กรรมที่ทำแล้วเป็นหมัน หรือไม่ให้ผล^๑

ทิวฐธรรมเวทนียกรรม กรรมอันให้ผลทันตาเห็น หมายถึง เป็นกรรมซึ่งมีกำหนดเวลาการให้ผลเพียงในภพนี้ ชาตินี้ เท่านั้น กรรมชนิดนี้ย่อมจะไม่มืออำนาจก้าวล่วงไปให้ผลในชาติอื่น ภพอื่น เป็นอันขาด กล่าวคือ ถ้าบุคคลได้กระทำในปฐมวัย ผลของกรรมก็จะเกิดในปฐมวัย หรือ ในมัชฌิมวัย หรือ ในปัจฉิมวัย ก็ได้ แต่ถ้าบุคคลได้กระทำกรรมในมัชฌิมวัย ผลของกรรมก็จะเกิดในมัชฌิมวัย หรือ ในปัจฉิมวัย ก็ได้ และถ้าบุคคลได้กระทำในปัจฉิมวัย ผลของกรรมก็จะเกิดในปัจฉิมวัย นั้นเอง ทิวฐธรรมเวทนียกรรมนี้ หากถูกเบียดเบียนมิให้ผลในชาตินี้ ภพนี้แล้ว ก็ย่อมกลายเป็นอโหสิกรรม ไป

ทิวฐธรรมเวทนียกรรม มีทั้งฝ่ายที่เป็นกุศลและฝ่ายที่เป็นอกุศล ทิวฐธรรมเวทนียกรรมฝ่ายกุศलय่อมบันดาลให้เกิดกุศลวิบาก ในทำนองเดียวกันกับที่ทิวฐธรรมเวทนียกรรมฝ่ายอกุศलय่อมก่อให้เกิด อกุศลวิบาก

ทิวฐธรรมเวทนียกรรม ซึ่งก่อให้เกิดผลทันตาเห็นได้นั้น จะต้องประกอบด้วยเหตุปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนี้

๑. เป็นทิวฐธรรมเวทนียกรรม ที่ไม่ถูกเบียดเบียนจากกรรมที่เป็นปฏิปักษ์ หมายถึงว่า กรรมอันเป็นฝ่ายกุศลไม่ได้ถูกขัดขวางด้วย กรรมอันเป็นฝ่ายอกุศล และ/หรือ กรรมอันเป็นฝ่ายอกุศลไม่ได้ถูกขัดขวางด้วยกรรมอันเป็นฝ่ายกุศล

๒. เป็นทิวฐธรรมเวทนียกรรม ที่ได้รับอุปการะช่วยจากปัจจัยพิเศษ คือ สมบัติ ๕ หรือ วิบัติ ๔ อันได้แก่

— คติสมบัติ หรือ คติวิบัติ (การประสบความสำเร็จสมบัติ หรือ วิบัติโดยคติ)

— กาลสมบัติ หรือ กาลวิบัติ (การประสบความสำเร็จสมบัติ หรือ วิบัติโดยกาล)

— อุปธิสมบัติ หรือ อุปธิวิบัติ (การประสบความสำเร็จสมบัติ หรือ วิบัติโดยร่าง

กายคน)

- ปโยคสมบัติ หรือ ปโยควิบัตติ (การประสพความสมบัติ หรือ วิบัติ โดยความเพียรพยายามของคน)

๓. เป็นทิวฐธรรมเวทนียกรรม ที่มีกำลังหนักแน่นด้วยอำนาจแห่งบุญญาภิสังขาร กล่าวคือ มีความพอใจ มีความพากเพียร มีความตั้งใจมั่น และมีปัญญาไตร่ตรองในอันที่จะประกอบกรรมนั้น ๆ ไม่ว่าจะเบ็ญกุศลกรรม หรือ อกุศลกรรมก็ตาม

๔. เป็นทิวฐธรรมเวทนียกรรมที่กระทำสำเร็จลงต่อบุคคลที่ประกอบด้วยคุณวิเศษทั้งหลาย °

กล่าวโดยสรุป ทิวฐธรรมเวทนียกรรม คือ กรรมที่ให้ผลโดยทันตาเห็นเพียงในภพนี้ ชาตินี้ ถ้าไม่อาจให้ผลในชาตินี้ ภพนี้ ได้แล้วก็จะยอมกลายเป็นอโหสิกรรม ไป

อุปัชชเวทนียกรรม กรรมอันให้ผลในคราวถัดไป หมายถึง กรรมซึ่งจะก่อให้เกิดผลต่อจากทิวฐธรรมเวทนียกรรม กล่าวคือ เป็นกรรมที่เป็นการให้ผลตามลำดับหนักเบา แก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมในภพหน้า ชาตินี้หน้า

อุปัชชเวทนียกรรมนี้ แบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย เช่นกัน คือ อุปัชชเวทนียกรรมฝ่ายกุศล และอุปัชชเวทนียกรรมฝ่ายอกุศล กรรมอันเป็นฝ่ายกุศลนั้น ได้แก่ กรรมอันเป็นบุญหนัก ได้แก่ เกมหัตถ์คตกุศลและโลกุตตรกุศล ส่วนกรรมอันเป็นฝ่ายอกุศลยอมได้แก่กรรมอันเป็นบาปหนัก ปัญจอนัตริยกรรม คือ อนัตริยกรรม ๕ และนิตมิจฉาทุจริตกรรม

มหัตถ์คตกุศล ๒ ได้แก่ รูปกุศล ๕ ประการ และ อรูปกุศล ๔ ประการ

° พระราชวิสุทธิโสภณ , กรรมที่ปณี ; (กรุงเทพมหานคร , โรงพิมพ์พิมพ์แมส , ๒๕๒๑) หน้า ๑๕๐

๒ มโนรถปฐณี อังตริณิกายัญญูกถา หุติยภาค หน้า ๑๓๒

อันเป็นที่เกิดจากการบำเพ็ญสมถกรรมฐาน รูปกุศล ๕ ประการ นั่นก็คือ ปฐมฌาน กุศล, ทุติยฌานกุศล, ตติยฌานกุศล, จตุตถฌานกุศล และ ปัญจฌานกุศล ส่วนรูป กุศล ๔ ประการ นั่นก็คือ อากาสาณัญญาयตนฌานกุศล, วิกฺขณณัญญาयตนฌานกุศล, อากิญจัญญาयตนฌานกุศล และ เนวสัญญานาสัญญาयตนฌานกุศล

ส่วนโลกุตตรกุศลนั้น ได้แก่ อริยมรรค มีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ), สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ), สัมมาวาจา (วาจาชอบ), สัมมากัมมันตะ (การกระทำชอบ), สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ), สัมมารายาเมะ (พยายามชอบ), สัมมาสติ (ระลึกชอบ), สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตชอบ)

อนันตริยกรรม ได้แก่ มาตุฆาต (ฆ่าแม่), ปิตุฆาต (ฆ่าพ่อ), อรหันตฆาต (ฆ่าพระอรหันต์), โลหิตุปบาท (ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงยังพระโลหิตห้อ) และ สังฆเภท (ทำให้สงฆ์แตกกัน) ส่วนนियตมิจฉาทิฏฐิกรรม คือ ความเห็นผิดอันถึงลงไป เช่น ความเห็นผิดแห่งศาสตราจารย์ทั้งหลาย มี ปุณณะกัลป์ เป็นต้น *

อปราปรเวทนิยกรรม (กรรมที่ให้ผลต่อจาก อุปัชฌายเวทนิยกรรม) กรรมชนิดนี้ เป็นกรรมที่ส่งผลต่อบุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรม ตั้งแต่ภพที่ ๓ เป็นต้นไป คือ ชาตินี้ก็ไม่ได้ผล แต่สามารถจะให้ผลได้ตั้งแต่หลุดพ้นจากชาติหน้าเป็นต้นไป มีโอกาสเมื่อใด อปราปรเวทนิยกรรม ก็จะส่งผลได้เมื่อนั้น และจะไม่มีกรกลายเป็น อโหสิกรรมจนกว่าจะได้ส่งผลไปแล้ว หรือจนกว่า เจ้าของกรรมนั้นจะดับขันธเข้าสู่ พระปรินิพพานไป จึงจะกลายเป็นอโหสิกรรม

อปราปรเวทนิยกรรม แบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย เช่นเคียวกัน คือ อปราปรเวทนิยกรรม ฝ่ายกุศล และ อปราปรเวทนิยกรรม ฝ่ายอกุศล

อโหสิกรรม กรรมที่ทำแล้วเป็นหมัน หรือไม่ให้ผล หมายถึง กรรม นั้น ได้กระทำสำเร็จเป็นกรรมแล้ว แต่ไม่มีโอกาสให้ผลในกาลที่ติดตามไม่ทัน จึงหมก

* พระราชวิสุทธิโสภณ , กรรมที่ปณี , หน้า ๒๔๗

อำนาจ เลิกให้ผลต่อไป

อธิสิทธิกรรมที่คลาดให้ผล เพราะล่วงเวลาไปแล้วนี้ ได้แก่

๑. ทัฏฐกรรมเวทนียกรรม ที่มีกำลังหนักเบาน้อยกว่า และยังไม่ทันส่งผล เพราะทัฏฐกรรมเวทนียกรรมที่มีกำลังมากที่สุดยังให้ผลอยู่ เจ้ากรรมก็พ้นชาตินี้ภพนี้แล้ว จึงไม่อาจให้ผลได้ทันตาเห็น ทัฏฐกรรมเวทนียกรรมนั้นก็กลายเป็นอธิสิทธิกรรมไป

๒. อุปัชฌายเวทนียกรรม ในลำดับรอง ๆ ซึ่งยังไม่ให้ผลในชาติหน้า ภพหน้า เพราะอุปัชฌายเวทนียกรรมในลำดับที่หนักที่สุดยังให้ผลอยู่ เจ้ากรรมก็พ้นชาติหน้า ภพหน้า ไปแล้ว จึงไม่อาจให้ผลได้ตามกาล อุปัชฌายเวทนียกรรมนั้นก็กลายเป็นอธิสิทธิกรรมไป

๓. อปราชเวทนียกรรมของบุคคลผู้ได้สำเร็จจรรรคผลเป็นพระอรหันต์ และดับขันธปรินิพพานไปแล้ว อปราชเวทนียกรรมซึ่งยังไม่ได้ทันส่งผลให้ ก็กลายเป็นอธิสิทธิกรรมไป °

กรรมประเภทที่ ๒ กรรมที่วาโดยหน้าที่ มี ๔ ชนิด

ชนกกรรม กรรมอันทำให้เกิดขึ้น

อุปถัมภกกรรม (อุปถัมภกกรรม) กรรมอันทำหน้าที่ส่งเสริมสนับสนุน

อุปปีฬกกรรม กรรมอันทำหน้าที่เบียดเบียน

อุปฆาตกรรม กรรมอันทำหน้าที่ตัดทอน ลบล้าง

ชนกกรรม กรรมอันทำให้เกิดขึ้น หมายถึง กรรมซึ่งทำหน้าที่ให้เกิดกล่าวอีกนัยหนึ่ง การกำเนิดในชาติ ในภพ ใด ๆ ก็ดี เพราะอำนาจแห่งชนกกรรม และเมื่อทำหน้าที่ให้เกิดขึ้นแล้ว ชนกกรรมก็สิ้นไป หรือหมดหน้าที่ไป

° พระราชวิสุทธิโสภณ, กรรมที่ปณี, หน้า ๓๑๘

"สามารถยังผู้ทำกรรมเคลื่อนจากภพหนึ่ง แล้วให้ถือปฏิสนธิในภพอื่น ท่านจึงเรียกว่า ชนกกรรม เปรียบด้วยบิดาผู้ยังบุตรให้เกิด ใดแก่ กุมภโยนิ กรรมเป็นกำเนิดในที่อื่น ค่อนั้นไปสิ้นหน้าที่"

ชนกกรรมแบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ชนกกรรมฝ่ายกุศล และ ชนกกรรมฝ่ายอกุศล ชนกกรรมฝ่ายกุศล ทำหน้าที่นำสัตว์ ไปเกิดในภพ ในภูมิที่ดี ส่วน ชนกกรรม ฝ่ายอกุศล ย่อมนำสัตว์ ไปเกิดในภพ ในภูมิที่ต่ำ

อุปถัมภกกรรม กรรมอันทำหน้าที่ส่งเสริม หรือ สนับสนุน หมายถึง กรรมซึ่งมีหน้าที่ให้กำลังแก่กรรมที่ให้ผลอยู่ก่อน อุปถัมภกกรรมจึงเป็นกรรมที่คอยอุปถัมภ์คำจูนสัตว์ทั้งหลายซึ่งชนกกรรมนำไปเกิดแล้วนั้น ให้ได้รับความสุข หรือ ความทุกข์ตามสมควรแก่กรรมของคนที่ได้กระทำไว้

อุปถัมภกกรรมแบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ อุปถัมภกกรรมฝ่ายกุศล และ อุปถัมภกกรรมฝ่ายอกุศล และโดยที่อุปถัมภกกรรมเป็นกรรมที่คอย ส่งเสริมหรือสนับสนุน กรรมที่ให้ผลอยู่ก่อนแล้ว อุปถัมภกกรรมจึงเป็นกรรมฝ่ายเดียวกับกรรมที่ให้ผลอยู่ก่อนแล้วนั้น เป็นต้นว่า ชนกกรรมอันทำให้สัตว์เกิดเป็นชนกกรรมฝ่ายกุศล ทำให้เกิดมาในภพที่ดี ชาติที่ดี เกิดมาเป็นบุตรของผู้มีฐานะดี มีวิชาความรู้ สนใจในพระธรรม อุปถัมภกกรรมฝ่ายกุศลก็จะสนับสนุนส่งเสริมให้ทวารกนั้น รู้จักรักษาทรัพย์ สมบัติของบิดามารดาคนและทำให้เพิ่มพูนยิ่ง ๆ ขึ้นไป คำจูนให้ทวารกนั้นเฉลียวฉลาด ใฝ่หาความรู้ และอุปถัมภ์ให้ทวารกนั้นใฝ่ใจในพระพุทธศาสนา ดังนี้ เป็นต้น

อุปปีฬิกกรรม กรรมอันทำหน้าที่เบียดเบียน หมายถึง กรรมซึ่งมีหน้าที่รื้อรอนกำลังของกรรมที่ให้ผลอยู่ก่อนให้เสื่อมลง อุปปีฬิกกรรมจึงเป็นกรรมที่ตัดทอนผลของชนกกรรม และผลของอุปถัมภกกรรม

^๑ ธรรมวิภาค ปริจเฉทที่ ๒, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, หน้า ๑๒๘

อุปปีฬิการรรม แบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ อุปปีฬิการรรมฝ่ายกุศล และ อุปปีฬิการรรมฝ่ายอกุศล และโดยที่อุปปีฬิการรรมเป็นกรรรมที่คอยเบียดเบียน ตัดทอนกรรรมที่ไห้ผลอยู่ก่อนแล้ว อุปปีฬิการรรมจึงเป็นกรรรมคนละฝ่ายกับกรรรมที่ไห้ผลอยู่ก่อนแล้ว เป็นต้นว่า ชนกรรรมเป็นฝ่ายกุศล ทำให้เกิดมาในตระกูลดี มีฐานะ อุปปีฬิการรรมความมาทันก็ตัดทอนกุศลกรรรมนั้น และครอบครวั้นั้นคอย ๆ มีฐานะยากจนลง ทารกที่เติบโตมาก็คอยแต่กลางผลาญสมบัติและไม่คิดจะหามาเพิ่มจนกลายเป็นตระกูลเช็ญใจ หรือ อุปถัมภกรรรมฝ่ายอกุศลกำลังไห้ผลอยู่ ทำให้บุคคลนั้นประพฤติพาลเกเร ผิดศีลธรรม ต่าง ๆ เมื่ออุปปีฬิการรรมฝ่ายกุศลตามมาทัน ก็วิกรอนและส่งผลไห้บุคคลผู้นั้น เริ่มรู้สึกสำนึกตนและกลัใจ ประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนดีได้ในที่สุด ดังนี้ เป็นต้น

อุปฆาตกรรรม กรรรมอันทำหน้าที่ตัดรอน ลบล้าง กล่าวคือ เป็นกรรรมที่ทำหน้าที่เข้าไปฆาตกรรรมอื่นและวิบากของกรรรมอื่น ซึ่งกำลังไห้ผลอยู่ และเริ่มไห้ผลตรงกันข้ามโดยทันที ซึ่งต่างจากอุปปีฬิการรรมซึ่งคอย ๆ วิกรอนบั้นทอนผลของกรรรมอื่นซึ่งมีสภาพตรงข้าม อุปฆาตกรรรมนี้จึงมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า "อุปจเฉทกรรรม" ซึ่งแปลว่า กรรรมที่เข้าไปตัดกรรรมอื่น

อุปฆาตกรรรม มี ๒ ประเภทเช่นกัน คือ อุปฆาตกรรรมฝ่ายกุศล และ อุปฆาตกรรรมฝ่ายอกุศล อุปฆาตกรรรมฝ่ายกุศลทำหน้าที่ ฆ่า และทำลาย อกุศลกรรรมและอกุศลวิบากของกรรรมอื่นซึ่งกำลังไห้ผลอยู่ไห้สิ้นลงโดยพลัน โดยนัยเดียวกัน อุปฆาตกรรรมฝ่ายอกุศลก็ทำหน้าที่ฆ่าและทำลายกุศลกรรรมและกุศลวิบากของกรรรมอื่น ซึ่งกำลังไห้ผลอยู่ไห้สิ้นลงโดยพลันเช่นกัน ตัวอย่างเช่น ทารกที่ตายในท้อง เป็นเพราะชนกรรรมฝ่ายกุศลทำให้เกิด แต่อุปฆาตกรรรมฝ่ายอกุศลมาริครอน ตัดทอนทันที หรือ เด็กในครอบครวัที่ยากจน ไร้การศึกษา อาจบังเกิดแต่ชนกรรรมฝ่ายอกุศลและ อุปถัมภกรรรมฝ่ายอกุศลสนับสนุน หรือ อุปปีฬิการรรมฝ่ายอกุศลเบียดเบียน ก็ตาม แต่ได้ผู้มีเมตตาจาคำจุนเกื้อหนุนโดยทันที ก็เป็นเพราะอุปฆาตกรรรมฝ่ายอกุศลได้มาริครอนอกุศล และอกุศลวิบากเดิมเสียสิ้นนั่นเอง

กรรมประเภทที่ ๓ กรรมที่ว่าโดยการหนักเบาแห่งการให้ผล มี ๔ ชนิด

คือ

ครุกรรม	กรรมหนัก
อาจินณกรรม	กรรมที่กระทำเป็นอาจิน
อาสันนกรรม	กรรมที่ทำให้ไถ่ตาย
กตัตตากรรม	กรรมที่สักแต่ว่ากระทำ

ครุกรรม กรรมหนัก เป็นกรรมที่มีลำดับการให้ผลเป็นอันดับแรก ไม่มีกรรมหรืออำนาจอื่นใดที่จะขัดขวางผลแห่งครุกรรมนี้ได้ นอกจากครุกรรมด้วยกัน ซึ่งมีกำลังแรงกว่าเท่านั้น

ครุกรรมแบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ครุกรรมฝ่ายกุศล และ ครุกรรมฝ่ายอกุศล ครุกรรมฝ่ายกุศล ได้แก่ มหัคคตกุศล ๑ และ โลกุตตรกุศล ๔ ครุกรรมฝ่ายอกุศล ได้แก่ อนันตริยกรรม ๕ ดังได้กล่าวไว้แล้วในอุปัชชเวทนิยกรรมแล้ว

ธรรมดาว่า ก่อนกรวดและก่อนเหล็กนั้น ถึงแม้จะมีปริมาณไม่ใหญ่ไม่โตนัก เป็นก้อนเล็ก ๆ เพียงเท่าเมล็ดถั่วเขียวเท่านั้น ถ้ามีบุคคลจับมันโยนทิ้งลงไปในห้องแห่งหนึ่ง มันก็ย่อมเที่ยงที่จะจมไปสู่ใต้อากาศเบื้องต่ำ จมคิ่งลึกลงไปจนกระทั่งถึงพื้นใต้อย่างแน่นอน ก่อนกรวด ก่อนเหล็กอันเล็กนั้น มันมีอาจจะลอยกลับขึ้นมาเหนือหลังน้ำได้ ย่อมเที่ยงแท้ที่จะตกจมลงไปใต้อย่างแน่นอนฉันใด ครุกรรมไม่ว่าจะเป็นฝ่ายอกุศลหรือฝ่ายกุศลก็ตาม ย่อมมีสภาวะเที่ยงแท้แน่นอนเช่นนั้น คือ มีอำนาจบันดาลให้บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมไปเกิดในทุคติภูมิ หรือ สุกคติภูมิในชาติต่อไปอย่างแน่นอนเด็ดขาด ไม่มีกรรมอื่นใดจะสามารถถ่วงกันได้เลย °

° พระราชวิสุทธิโสภณ , กรรมที่ปณี , หน้า ๘๒

อาจิณณกรรม กรรมที่กระทำเป็นอาจิณ ได้แก่ กรรมที่ประกอบอยู่เป็นนิจ กระทำอยู่อย่างสม่ำเสมอ อาจิณณกรรมเป็นกรรมที่ให้ผลดีต่อมาจากกรรม กล่าวคือ เมื่อไม่มีกรรม อาจิณณกรรมย่อมให้ผล

อาจิณณกรรม แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ อาจิณณกรรมฝ่ายกุศลและอาจิณณกรรมฝ่ายอกุศล อาจิณณกรรมฝ่ายกุศลนั้น ได้แก่ การกระทำสุจริตกรรมต่างๆ อยู่เป็นนิจด้วย กาย วาจา และ ใจ โดยตั้งใจกระทำสุจริตกรรมนั้นอยู่เป็นนิจไม่ว่างเว้นเลย ส่วนอาจิณณกรรมฝ่ายอกุศล ได้แก่ การกระทำทุจริตต่างๆ ด้วย กาย วาจา และ ใจ โดยตั้งใจทำแต่ทุจริตกรรมเหล่านั้นอยู่เป็นประจำมิได้ละเว้น อาจิณณกรรมฝ่ายกุศล ย่อมชักนำไปไปสู่สุคติภพ เช่นเดียวกันกับที่อาจิณณกรรมฝ่ายอกุศล ย่อมนำไปสู่ทุคติ

อาสันนกรรม กรรมที่ทำได้โดยง่าย ได้แก่ กรรมที่ประกอบขึ้นในขณะที่ใกล้จะดับ หรือกรรมที่ระลึกได้ในเวลาที่ใกล้ตาย อาสันนกรรมเป็นกรรมที่ให้ผลแรงรองมาจากอาจิณณกรรม กล่าวคือ ถ้าปราศจากกรรมและอาจิณณกรรมแล้ว อาสันนกรรมย่อมให้ผลในลำดับต่อมา

อาสันนกรรม แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ อาสันนกรรมฝ่ายกุศล และ อาสันนกรรมฝ่ายอกุศล อาสันนกรรมฝ่ายกุศลย่อมส่งผลให้ไปสู่ภพที่ดี ภูมิที่ดี ในทางตรงข้าม อาสันนกรรมฝ่ายอกุศลย่อมนำไปสู่ภพที่ไม่ดี ภูมิที่ไม่ดี ยกตัวอย่างเช่น บุคคลผู้ประพฤติตนเป็นคนทีกระทำความผิดศีลธรรมมาเสมอ เมื่อตอนใกล้จะตายเกิดอยากฟังธรรม รักษาศีล ทำทาน เมื่อตายไปก็ย่อมไปสู่ภพ ภูมิที่ดี หรือบุคคลที่ประกอบกุศลกรรมเสมอมา แต่มีจิตประหวัคถึงอกุศลกรรมบางประการที่เคยได้กระทำมาบ้างก็ย่อมไปสู่ภพ ภูมิที่ไม่ดี ดังนี้ เป็นต้น

กตัตตการกรรม กรรมที่สักแต่ว่ากระทำเป็นกรรมที่มีลำดับความหนักเบาน้อยที่สุด ต่อเมื่อปราศจากกรรมหรืออาสันนกรรม หรืออาจิณณกรรมแล้ว กตัตตการกรรมจึงให้ผล กตัตตการกรรมจึงเป็น กรรมที่กระทำลงไปโดยสามัญธรรมคา ผู้กระทำมิได้ตั้งใจ หรือเจตนาเต็มที ซึ่งอาจเรียกได้ว่า เป็นกรรมที่กระทำโดย

ประมาท หรือกรรมที่มีใจมีเจตนาถึงขั้นนั้น กล่าวคือ เป็นกรรมที่มีใจประสงค์จะ
 กระทำให้เกิดผลเช่นนั้น หากแต่กระทำการที่ประสงค์อย่างอื่น แล้วปรากฏผลนอก
 เหนือออกไป ยกตัวอย่างเช่น ต้องการจะหยอกล้อเพื่อนที่กลัวผี และเพื่อนนั้นเกิด
 หัวใจวายตายไป โดยที่คาดไม่ถึงซึ่งในทางกฎหมายถือว่า เป็นการฆ่าคนตายโดย
 ไม่เจตนา หากแต่เจตนาจะประทุษร้ายจิตใจของเขาให้ได้รับความหวาดกลัว แต่
 กลับเป็นผลให้เขาถึงตาย ทั้งนี้เป็นต้น กตัตตากรรมจึงเป็นกรรมที่มีลำดับความ
 หนักเบาน้อยที่สุด

กตัตตากรรม แบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย เช่นเดียวกัน กตัตตากรรมฝ่ายกุศล
 ย่อมชักนำไปสู่ภพ ภูมิที่ดี และกตัตตากรรมฝ่ายอกุศलय่อมนำไปสู่ภพ ภูมิที่ไม่ดี

กล่าวโดยสรุป การจำแนกประเภทของกรรมตามหลักคำสอนของพระพุทธ
 ศาสนานี้ อาจจะแยกออกได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ กุศลกรรม (กรรมดี)
 และอกุศลกรรม (กรรมชั่ว) การจำแนกออกเป็นกรรมคำ กรรมขาว กรรมทั้งคำ
 ทั้งขาว กรรมไม่คำไม่ขาว กัตติ หรือการจำแนกออกเป็นกรรมที่ว่าโดยกาลเวลา
 ให้ผล กรรมที่ว่าโดยหน้าที่และกรรมที่ว่าโดยการหนักเบาแห่งการให้ผล อันเรียก
 อีกอย่างหนึ่งว่า กรรม ๑๒ กัตติ เป็นเพียงการจำแนกโดยพิธีการ เพื่อแจกแจงให้
 รู้ซึ่งถึงลักษณะของกรรมในแง่ต่าง ๆ เท่านั้น กล่าวอีกนัยหนึ่งกรรมที่ว่าโดยกาลให้
 ผลจำแนกเพื่อแสดงให้เห็นการเกิดขึ้น กรรมที่ว่าโดยหน้าที่จำแนกเพื่อแสดงให้เห็น
 การคงอยู่ และกรรมที่ว่าโดยการหนักเบาแห่งการให้ผลนั้น จำแนกเพื่อแสดงให้เห็น
 การดับไป การเกิดขึ้น คงอยู่ และดับไปเป็นสามัญลักษณ์ของกรรม กรรมทุก
 ประเภท อันได้กล่าวและบรรยายมาแล้วนั้น จึงเป็นเพียงบรรยายแห่งกุศลกรรมและ/
 หรือ อกุศลกรรมเท่านั้น และแสดงให้เห็นว่า ผลแห่งกรรมที่ได้กระทำแล้วนั้น ไม่
 อาจจะหลีกเลี่ยงได้พ้นเลย ไม่ว่าจะคำนึงถึงกาล ถึงหน้าที่ หรือความหนักเบาแห่ง
 การประกอบกรรม "บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น คนทำดีย่อมได้ดี คน
 ทำชั่ว ย่อมได้ชั่ว ท่านหว่านพืชลงไปแล้ว ท่านจะต้องเสวยผลของมัน"^๑

^๑ ส. ส. ๑๕ / ๕๐๓ / ๓๑๖ - ๓๑๗

ผลของกรรม

ปัญหาที่มักจะทำให้เข้าใจผิดในเรื่องของกรรมมากที่สุด ก็คือ เรื่องผลของกรรม เนื่องจากกรรมบางอย่างหรือการกระทำบางคราวไม่มีผลปรากฏชัดเจนในทันที ผู้ที่ไม่มีความเข้าใจในเรื่องนี้ จึงมองไม่เห็นผลแห่งกรรมของตนเอง ทำให้สับสนและเข้าใจไขว้เขว เพราะบางทีเห็นกันอยู่ว่า บุคคลนั้นกำลังทำชั่วอยู่แท้ ๆ กลับได้รับผลดีมากมาย เช่น ลาก ยศ สรรเสริญ สุข หลังไหลเข้ามาในชีวิต ตรงกันข้าม บุคคลบางคนได้ทำความดีมาแล้วมากมาย แต่กลับได้รับความทุกข์ทรมานต่าง ๆ มากมาย เช่น เสื่อมลาภ เสื่อมยศ ถูกนินทาว่าร้าย ถูกสบประมาท ได้รับความเจ็บไข้ได้ป่วยต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา ความสลับซับซ้อนดังกล่าว ทำให้ผู้รับผลแห่งกรรม เกิดความสับสน เกิดความไม่แน่ใจว่า สิ่งที่คุณทำนั้นเป็นความชั่วหรือความดีจริง ๆ หรือไม่

ซึ่งตามความเป็นจริงแล้ว กรรมชั่วที่เขากำลังทำอยู่ ยังไม่ทันให้ผล กรรมดีที่เขาได้เคยทำไว้ก่อนยังคงให้ผลในขณะที่เขาผู้นั้นกำลังทำชั่วอยู่ จึงทำให้เขาได้รับผลดี ความแตกต่างในประเภทของกรรม และการให้ผลสามารถนำมาเปรียบเทียบได้กับชนิดของต้นไม้ต่าง ๆ ต้นไม้ต่างชนิดกัน ก็ย่อมต้องการระยะเวลาที่แตกต่างกันออกไป ในการให้ผลลัพท์ตอบแทนเช่นกัน ในการปลูกต้นไม้บางชนิด เช่น ต้นมะม่วง หรือต้นมะพร้าว ผู้ปลูกจะต้องรอคอยนับเป็นปี ๆ กว่าที่เขาจะได้รับผลของมัน แต่ถ้าเขาปลูกมะเขือเทศหรือกล้วย ระยะเวลาในการรอคอยผลของมันก็ย่อมลดน้อยลงไป คงเหลือระยะเวลาที่ต้องรอคอยนับเป็นเดือน ๆ เท่านั้น แทนที่จะต้องรอคอยเป็นปี ๆ ผลไม้แต่ละชนิดจะยังมีระยะเวลาในการให้ผลที่แตกต่างกันออกไป ถ้าใครเกิดอยากจะทำตามใจตนเองโดยปราศจากความอดทน พยายามจะเก็บเอาผลมะม่วงจากต้นมะม่วงที่เพิ่งจะมีอายุได้เพียง ๒ อาทิตย์ ความพยายามที่จะกระทำเช่นนั้น ย่อมไร้ผลอย่างแน่นอน

กรรมกับผู้กระทำกรรม ก็เช่นเดียวกัน กรรมดี ย่อมให้ผลดี กรรมชั่วย่อม

ให้ผลช้า แต่เพราะกรรมแต่ละชนิดจะมีช่วงระยะเวลาการให้ผลเฉพาะตัวของมันเอง เช่น กรรมบางชนิดจะให้ผลได้เร็วกว่ากรรมอื่น ๆ (เหมือนกับการปรุงอาหารในเวลาเย็นที่ปรุงไม่กี่ชั่วโมงก็จะเสร็จและรับประทานได้ในเย็นวันนั้นเอง) แต่กรรมบางชนิดไม่เป็นเช่นนั้น เพราะกว่าจะให้ผลก็ต้องอาศัยระยะเวลาที่ยาวนานมาก ซึ่งกรรมประเภทหลังนี้ไม่อาจสังเกตได้โดยง่ายนักเหมือนพวกแรก ตัวอย่างที่พอจะใช้อธิบายการทำงานของกรรมประเภทที่ต้องอาศัยช่วงระยะเวลาที่ยาวนานในการให้ผลได้ คือ เวลาที่เราส่งเด็กไปเข้าโรงเรียนเพื่อศึกษาหาความรู้ ก่อนที่เด็กผู้นั้นจะเรียนสำเร็จได้ เขาก็ต้องใช้ระยะเวลาพอสมควรในการศึกษาวิชาการศึกษาต่าง ๆ นับตั้งแต่หัดอ่าน เขียน ท่องจำ คิดเลข ฯลฯ กรรมที่ต้องอาศัยระยะเวลาที่ยาวนานในการให้ผลตอบแทน ก็คงจะพอเปรียบได้กับตัวอย่างข้างต้นนี้ แต่ถึงแม้ว่าการให้ผลของกรรมจะมีความสลับซับซ้อนมากเพียงใดก็ตาม กรรมก็สามารถหาตัวผู้ทำได้ ถูกต้องเสมอ ท่านเปรียบกรรมเหมือนลูกวัว แม้จะอยู่รวมในฝูงวัวเป็นจำนวนมาก มันก็ย่อมสามารถตามหาแม่ของมันได้พบได้ หรือเปรียบเหมือนเด็กที่รู้เถียงสาแล้ว ย่อมจำแม่ของตนได้เสมอ

เนื่องจากการทำงานของกรรมนี้ เป็นเรื่องที่ยุ่งยากซับซ้อน และค่อนข้างจะเข้าใจยาก จึงมักจะทำให้บุคคลเข้าใจผิดในธรรมชาติอันละเอียดอ่อนและถูกต้องของกฎแห่งกรรมนี้ มีความเห็นผิดไปว่า บุคคลบางคนทำความชั่วแต่กลับได้รับผลดี บุคคลบางคนทำความดี แต่กลับได้รับผลชั่ว/

แม้แต่ในมหากัมมวิภังคสูตร ก็มีข้อความบางตอนกล่าวไว้ว่า

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มักทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง มักถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ มักประพฤติผิดในกาม มักพูดเท็จ มักพูดส่อเสียด มักพูดคำหยาบ มักพูดเพ้อเจ้อ เป็นผู้มากด้วยอภิชณา มีจิตพยาบาท มีความเห็นผิดอยู่ในโลกนี้ เมื่อเขาตายไปแล้ว เขาย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ดังนี้ ก็มี

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้กระทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง มักถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ มักประพฤติผิดในกาม มักพูดเท็จ เป็นผู้มากด้วยอภิชณา

มีจิตพยาบาล มีความเห็นผิดอยู่ในโลกนี้ เมื่อเขาตายไปแล้ว เขาย่อมเข้า
ถึงสุคติ โลกสวรรค์ ดังนี้ ก็มี

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต เว้นขาดจากอทินนา
ทาน เว้นขาดจากกาเมสุมิฉฉาจาร เว้นขาดจากมุสาวาท เว้นขาดจากการ
พูดส่อเสียด เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ เว้นขาดจากการเจรจาเพื่อเจ้อ
ไม่เป็นผู้น่ากลัวภัยวิฆเนฯ มีจิตไม่พยาบาล มีความเห็นชอบอยู่ในโลกนี้ เมื่อ
เขาตายไปแล้ว เขาย่อมเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ ดังนี้ ก็มี

บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากปาณาติบาต เว้นขาดจากอทินนา
ทาน เว้นขาดจากกาเมสุมิฉฉาจาร เว้นขาดจากมุสาวาท เว้นขาดจากการ
พูดส่อเสียด เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ เว้นขาดจากการพูดเพื่อเจ้อ ไม่
เป็นผู้น่ากลัวภัยวิฆเนฯ มีจิตไม่พยาบาล มีความเห็นชอบอยู่ในโลกนี้ เมื่อเขา
ตายไปแล้ว เขาย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ดังนี้ ก็มี °

/ ดังนั้น เพียงแต่ผลของกรรมที่ปรากฏโดยอายตนะ ทั้ง ๕ คือ ตา หู
จมูก ลิ้น และกาย เท่านั้น จึงมิได้เป็นเหตุผลพิสูจน์ว่า กฎแห่งกรรมในแง่ของมาตร
ฐานแห่งศีลธรรม ใช้ได้หรือใช้ไม่ได้ ทั้งนี้ โดยมีเงื่อนไขสลับซับซ้อนที่ทำให้อาจ
เกิดความเข้าใจไขว้เขวไปได้ กรรมบางอย่างก็อาจไม่ให้เกิดได้ทันกาล เช่น อุป
ปัชชเวทนียกรรม **อันคัมภรจ** ซึ่งไม่อาจทันให้ผลในชาติ ในภพหน้าได้ทัน เพราะ
อุปปัชชเวทนียกรรม ที่มีกำลังแรงกว่า ยังให้ผลอยู่ กรรมบางอย่างก็ถูกริครอบ
หรือตัดทอนโดยกรรมอื่นตามหน้าที่ เช่น อุปถัมภกกรรมฝ่ายอกุศล ถูกริครอบ โดย
อุปปีฬิกกรรมฝ่ายกุศล หรือถูกตัดทอนโดยอุปฆาตกรรมฝ่ายกุศล กรรมบางอย่างก็
ไม่อาจให้ผล เพราะมีความหนักเบาน้อยกว่า เช่น ครุกรรมที่มีความหนักเบาเป็น
อันคัมภรจ ๆ ลงไป ย่อมกลายเป็นอโหสิกรรมไปในที่สุด ดังนี้ เป็นต้น การให้ผล
แห่งกรรมจึงต้องพิจารณาถึงกาลแห่งการให้ผล หน้าที่แห่งการให้ผล และความหนัก
เบาในการให้ผลของกรรมแต่ละชนิด แต่ละประเภท ไปประกอบด้วย

ลาก ยศ สรรเสริญ สุข นั้น คนทั้งหลายมักพากันฝังใจเชื่อว่า เป็น
ผลดีหรือผลของกรรมดี ส่วนการเสื่อมลาภ เสื่อมยศ ถูกนินทาว่าร้าย และทุกข์นั้น
ถือกันว่า เป็นผลชั่ว หรือผลของกรรมชั่ว แต่ในปัจจุบันนี้ที่เห็น ๆ กันอยู่หาได้เป็น
เช่นนั้นเสมอไปไม่ ลากอาจเกิดขึ้นโดยทุจริต หรือโดยสุจริต ก็ได้ ยศอาจเกิดขึ้น
โดยประจบสอพลอ หรือโดยการประกอบการทำงานอย่างขยันหมั่นเพียร ก็ได้ สรร
เสริญก็อาจเกิดขึ้นเพียงเพราะผู้สรรเสริญ เข้าใจผิด หรือเพราะเป็นพวกเดียวกัน
แล้วมือคตอยู่ในใจ ก็ได้ หรือเพราะมีความดีจริง ๆ ก็ได้ การเสื่อมลาภ เสื่อม
ยศ ถูกนินทาว่าร้าย หรือเกิดความทุกข์นั้น ก็มีนัยทำนองเดียวกัน

ผลภายนอกเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอน เช่นนี้ ถ้าถือเอาผลภายนอกมาเป็นเครื่อง
ตัดสินผลของกรรมย่อมทำให้สับสน เพราะบางครั้งผลที่เกิดขึ้นก็สมควรแก่กรรม แต่
บางครั้งก็ไม่สมกัน ส่วนผลภายในคือผลที่เกิดขึ้นแก่จิตใจของผู้ทำเป็นผลที่แน่นอน
กว่า คือ คนทำความดีรู้สึกตนว่าได้ทำความดี จิตใจย่อมผ่องใสขึ้น จิตสูงขึ้น คน
ทำชั่วย่อมรู้สึกตนเองเสมอว่า เป็นคนทำชั่ว จิตย่อมเศร้าหมอง อាកารที่จิตเศร้า
หมองหรือผ่องแผ้วนั้นเอง เป็นผลโดยตรงของกรรมดี กรรมชั่ว สุข ทุกข์ ของบุคคล
ซึ่งเกิดขึ้นทันทีที่กระทำกรรม "บุคคลจะไปสู่สุคติ หรือ ทุกคติ ก็สุดแล้วแต่จิตของตน
เศร้าหมองหรือผ่องแผ้ว"^๑

ผู้ประกอบแต่กรรมชั่วย่อมได้แต่ผลชั่ว เพียงอย่างเดียว ตรงข้ามกับผู้
ประกอบกรรมดี ย่อมได้รับแต่ผลดี เพียงอย่างเดียว ส่วนผู้ที่ประกอบกรรมชั่วบ้าง
ดีบ้าง ย่อมได้รับผลชั่วบ้าง ดีบ้าง และผู้ที่ประกอบกรรมชั้นสูงที่เรียกว่า กรรมไม่
คำไม่ขาว ย่อมพ้นกรรม ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงสอนให้ประกอบแต่กรรมดี อัน
เป็นแนวทางไปสู่การสิ้นกรรม

^๑ อญ. ปญจก. ๒๒ / ๕๗ / ๗๒

"ถ้าท่านทั้งหลายกลัวต่อความทุกข์ ถ้าความทุกข์ไม่เป็นที่รักของท่านทั้งหลาย แล้วไซ้ ท่านทั้งหลายอย่าได้ทำบาปกรรมทั้งในที่แจ้ง หรือในที่ลับเลย ถ้าท่านจักทำ หรือทำอยู่ซึ่งบาปกรรมไซ้ ท่านทั้งหลาย แม้จะเหาะหนีไปก็ยอมไม่พ้นไปจากความทุกข์ได้เลย"^๑

อนึ่ง ในจุทกัมมวิงค์สูตร มัชฌิมนิกาย อุपरินิชาสก^๒ ได้กล่าวถึง ผลของกรรมที่เกิดขึ้นได้โดยรูปธรรม พอสรุปได้ดังนี้ คือ

๑. การฆ่าสัตว์ทำให้เกิดเป็นคนมีอายุสั้น
๒. การไม่ฆ่าสัตว์ทำให้มีอายุยืน
๓. การเบียดเบียนสัตว์ ทำให้เป็นคนมีโรครมาก
๔. การไม่เบียดเบียนสัตว์ ทำให้เป็นคนมีโรคน้อย
๕. ความมักโกรธ หรือ โกรธง่าย ทำให้เป็นคนมีผิวพรรณทราม หน้าตาก็ไม่สวย
๖. ความไม่มักโกรธ ทำให้เกิดมาเป็นคนมีผิวพรรณดี หน้าตาสวย
๗. ความมักริษยาผู้อื่น ทำให้เป็นคนไม่มีอำนาจวาสนามาก
๘. ความไม่มักริษยาผู้อื่น ทำให้เป็นคนมีอำนาจวาสนามาก
๙. ความตระหนี่ ไม่บริจาคทาน ทำให้เกิดมาเป็นคนยากจน ชักสน
๑๐. ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่หรือการบริจาคทาน ทำให้เป็นคนร่ำรวย มีทรัพย์มาก
๑๑. ความไม่อ่อนน้อมต่อมตน ทำให้เกิดในตระกูลต่ำ
๑๒. ความอ่อนน้อมต่อมตน ทำให้เกิดในตระกูลสูง
๑๓. การไม่ใส่ใจใฝ่หาความรู้ ทำให้เกิดมาเป็นคนโง่ หรือไม่เฉลียว

ฉลาก

^๑ ชุ. อุ. ๒๕ / ๑๑๕ / ๑๓๐

^๒ ม. อุปริ. ๑๔ / ๖๑๗ - ๖๓๗ / ๓๔๐ - ๓๔๕

๑๘. การใส่ใจใฝ่หาความรู้ ทำให้เกิดมาเป็นคนมีสติปัญญาดี หรือ
เฉลียวฉลาด

กล่าวโดยสรุป พระพุทธศาสนาสอนว่า ผลของกรรมย่อมเป็นไปตามเงื่อน
ไขแห่งเหตุตามหลักการของเหตุผล ไม่มีผลใดเกิดขึ้นโดยปราศจากเหตุ บุคคลผู้
ประกอบกรรมโดยย่อมจะได้รับผลเช่นนั้นอย่างแน่นอน/ ช้าหรือเร็วโดยกาลให้ผลอย่าง
ไร โดยหน้าที่ และให้ผลมากหรือน้อยโดยความหนักเบา บุคคลใดที่กระทำกรรมชั่ว
เป็นส่วนมากหรือกระทำกรรมดีเป็นส่วนมาก ย่อมได้รับผลแห่งกรรมชั่วหรือกรรมดี
ตามควรแก่เหตุ คือกรรมที่ตนได้กระทำไว้

การคืนกรรม

ภายใต้กฎแห่งกรรมนี้ เราแต่ละคนจึงเปรียบเสมือนนักโทษที่ถูกพันธนาการ
ไว้ด้วยกรรมดีและกรรมชั่ว ชีวิตในปัจจุบันของเราเปรียบเสมือนสนามที่ซึ่งผล
ของการกระทำในชาติก่อน (กรรมเก่า) จะมาสนองผลให้และ ในขณะที่เดียวกันก็เป็น
สถานที่ที่ซึ่งกรรมใหม่จะถูกกระทำขึ้นด้วย กรรมเก่าในที่นี้ก็หมายถึงการกระทำที่บุคคล
ผู้เป็นเจ้าของกรรมได้กระทำไว้ในชาติก่อน ๆ ก่อนหน้าที่จะมาถึงชาติปัจจุบันนี้หรือ
ในอดีตของชาตินี้ กฎแห่งกรรมนี้จะทำหน้าที่ของมันอยู่เสมอ โดยไม่มีการละเว้นเลย
ผู้ทำกรรมดี ย่อมได้รับผลดีเป็นเครื่องตอบแทน ผู้ทำกรรมชัวย่อมได้รับผลชั่ว แต่ที่
คนส่วนมากผู้สงสัยเล หรือเข้าใจผิดไปบ้างก็เพราะความสับสนซับซ้อนของกรรม ดังได้
กล่าวมาแล้ว

เมื่อความทุกข์เป็นสิ่งที่เรามีพึงปรารถนา เราก็ย่อมต้องหลีกเลี่ยงเหตุ
แห่งความทุกข์นั้น คือเราจักต้องไม่กระทำกรรมชั่วทั้งในที่ลับและที่แจ้ง

ความชั่วซึ่งเราพึงจักต้องหลีกเลี่ยงนั้น คือ อกุศลกรรมบท ๑๐ อันได้แก่
การทำความชั่วทางกาย ทางวาจา และทางใจ รวม ๑๐ ประการ ดังนี้ คือ

การกระทำชั่วทางกาย ๓ ประการ ได้แก่ การฆ่าสัตว์ตัดชีวิต (ปาณา
ติบาต) ก่อลักทรัพย์ (อทินนาทาน) และการประพฤตินอกใจ (กาเมสุมิฉฉาจาร)

การกระทำชั่วทางวาจา ๔ ประการ ได้แก่ การพูดเท็จ (มุสาวาท) การกล่าววาจาส่อเสียด (บิสุณาวาจา) การกล่าววาจาหยาบ (มรุตวาจา) และ การพูดเพ้อเจ้อ (สัมผัปปลาปะ)

การประพฤตชั่วทางใจ ๓ ประการ ได้แก่ เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา (อภิชณา) การคิดร้ายผู้อื่น (พยาบาท) และการเห็นผิดจากคลองธรรม (มิจฉาทิฐิ)

คุณ วัฏษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยกรรม ๑๐ ประการ ไม่ควรเสพ ธรรม ๑๐ ประการ เป็นไฉน คือ บุคคลเป็นผู้ฉลาด ๑ ลัททรพัย ๑ ประพฤติผิดในกาม ๑ พูดเท็จ ๑ พูดส่อเสียด ๑ พูดหยาบ ๑ พูดเพ้อเจ้อ ๑ มีความอยากได้ของผู้อื่น ๑ มีจิตปองร้าย ๑ มีความเห็นผิด ๑ คุณ วัฏษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยกรรม ๑๐ ประการนี้แล ไม่ควรเสพ ๑

พระพุทธศาสนาจึงสอนว่า เพื่อประโยชน์แห่งคนและผู้อื่น (เรา) จะต้อง ละกรรมอันไม่เป็นประโยชน์ อันประกอบได้ง่าย และเป็นความทุกข์นั้น โดยสิ้นเชิง

ฉะนั้น กรรมไม่ดีและไม่เป็นประโยชน์แก่ตน ทำได้ง่าย ส่วนกรรมใดแลเป็น ประโยชน์ควย คือควย กรรมนั้นแลทำได้ยากอย่างยิ่ง ผู้ใดมีปัญญาหราม อาศัย ทิฐิอันลามก ยอมคัดค้านคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าผู้อรหันต์ เป็นพระอรียเจ้า มีปกติเป็นอยู่โดยธรรม การคัดค้านและทิฐิอันลามกของผู้นั้น ย่อมเผด็จเพื่อ ฆาตกร เหมือนชุกไผ่ฆาตกรไผ่ ฉะนั้น ทำชั่วควยตนเอง ย่อมเสกราหมองควย ตนเอง ไม่ทำชั่วควยตนเอง ย่อมหมดจกควยตนเอง ความบริสุทธิ์ ความ ไม่บริสุทธิ์ เป็นของเฉพาะตัว คนอื่นพึงชำระคนอื่นให้หมดจกหาได้ไม่ บุคคล ไม่พึงยังประโยชน์ของตนให้เสื่อม เพราะประโยชน์ของผู้อื่นแม่มาก บุคคลรู้ จักประโยชน์ของตนแล้ว พึงชวนชววยในประโยชน์ของตน

^๑ อ. ทสก. ๒๔ / ๑๔๔ / ๒๔๒

^๒ พ. ธิ. ๒๕ / ๒๒ / ๓๑

ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ผู้ประสงค์จะตั้งตนไว้ในกุศลธรรม
ซึ่งหลักเลี้ยงให้ห่างไกลจากอกุศลธรรมบพทั้ง ๑๐ ประการ หากมุ่งความหลุดพ้น
ก็ควรประพฤติปฏิบัติตนตามหลักแห่งมัชฌิมาปฏิปทา กล่าวคือ การไม่เข้าไปข้องแวะ
ที่สุด ๒ อย่าง อันได้แก่ กามสุขัลลิกานุโยค (การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุข) และ
อัตตถิลมถานุโยค (การสร้างความลำบากเคียดครั่นแก่ตนเอง) มัชฌิมาปฏิปทา
ตามที่กล่าวมานี้ ก็คือ การประพฤติปฏิบัติตนตามนัยแห่งพระอริยมรรค นั่นเอง

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ปฏิปทาสายกลาง ไม่เข้าไปใกล้ที่สุดสองอย่างนั้น นั่น
ตถาคตโคตรัสรู้แล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำดวงตาให้เกิด ทำญาณให้เกิด ย่อม
เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน^๑

ข้อปฏิบัติอันเป็นสายกลางนั้น ... เป็นไฉน ? คือ อริยมรรค อันประกอบ
ด้วยองค์ ๘ นั้นแหละ ซึ่งได้แก่ความเห็นชอบ ความคำริชอบ วาจาชอบ
การงานชอบ เลี้ยงชีพชอบ เพียรชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ ข้อปฏิบัติ
อันเป็นสายกลางนี้แล อันตถาคตโคตรัสรู้แล้ว กระทำจักษุ กระทำญาณ ย่อม
เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน^๒

อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ นี้แล คือ สัมมาทิฐิ ฯลฯ
สัมมาสมาธิ เป็นปฏิปทา ให้ถึงความดับแห่งกรรม^๓

พระอริยมรรค อันมีองค์ ๘ นั้น เป็นหนทางแห่งการประพฤติปฏิบัติ เพื่อ
ความสิ้นกรรม เพื่อความหลุดพ้น คือ พระนิพพาน นั่นเอง

อย่างไรก็ตาม การประพฤติปฏิบัติตามพระอริยมรรคนั้น กล่าวอีกนัย
หนึ่ง ก็คือ การปฏิบัติตนตามไตรสิกขา อันได้แก่ รักษาศีล นำเพ็ญสมาธิให้มั่นคง
เพื่อก่อให้เกิดปัญญา การปฏิบัติตนตามวิธีทางแห่งพระอริยมรรค จึงอาจเปรียบ
เทียบกับไตรสิกขา ได้ ดังนี้

^๑ วินย. ม. ๔ / ๑๓ / ๑๘

^๒ สั. ม. ๑๕ / ๑๖๖๔ / ๔๗๗

^๓ อสง. ปญจก ๒๒ / ๓๓๔ / ๔๒๒

พระอริยมรรค	ไตรสิกขา
๑. สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ ๒. สัมมาสังกัปปะ ความคำวิชอบ	ปัญญา
๑. สัมมาวาจา วาจาชอบ ๒. สัมมากัมมันตะ การกระทำชอบ ๓. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ	ศีล
๑. สัมมาวายามะ พยายามชอบ ๒. สัมมาสติ ระลึกรู้ชอบ ๓. สัมมาสมาธิ ตั้งจิตชอบ	สมาธิ

สรุป

กรรม ตามความหมายของพระพุทธศาสนา หมายถึง การกระทำโดยเจตนา ไม่ว่าจะโดยทางกาย หรือ ทางวาจา หรือ ทางใจ ซึ่งอาจแบ่งได้ ๓ ประเภท ใหญ่ ๆ คือ กุศลกรรม (การกระทำดี) อกุศลกรรม (การกระทำชั่ว) และ อพยากตกรรม (การกระทำที่เป็นกลาง ๆ ไม่ดี ไม่ชั่ว)

โลภะ โทสะ และ โมหะ เป็นสาเหตุก่อให้เกิดการกระทำชั่ว หรือ อกุศลกรรม ส่วน อโลภะ อโทสะ และ อโมหะ เป็นสาเหตุก่อให้เกิดการกระทำดี หรือ กุศลกรรม

เมื่ออกุศลกรรมเกิด อกุศลวิบากซึ่งเป็นผลแห่งกรรมชั่ว ก็เกิดขึ้น และเมื่อกุศลกรรมเกิดขึ้น กุศลวิบากอันเป็นผลแห่งกรรมดี ก็เกิดขึ้น กรรมและวิบาก

กรรม เป็นสิ่งที่แนบเนื่องกันไป เสมือนไฟกับควัน

บุคคลเป็นผู้ประกอบกรรมด้วยตนเอง เกิดขึ้น คำรงอยู่ คับไป ด้วยกรรมอันตนประกอบขึ้นไว้นั้นเอง ตนเองย่อมเป็นผู้รับกรรมดี หรือ ชั่ว ที่ประกอบไว้อย่างไม่มีอำนาจใจจะยับยั้งได้เลย

เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่อาศัย เราทำกรรมอันใดไว้ก็ตาม ตีก็ตาม ชั่วก็ตาม เราจักต้องได้รับผลของกรรมนั้น^๑

บุคคลที่เห็นแจ้งในไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง (ความไม่เที่ยง) ทุกขัง (ความทุกข์) และอนัตตา (ความไม่เป็นตัวตน) ปฏิบัติตามพระอริยมรรค มีองค์ ๘ ย่อมเข้าถึงนิพพาน ซึ่งเป็นภาวะที่พ้นจากกรรมทั้งดีและชั่ว พ้นจากทุกขอันเนื่องด้วยการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารตลอดไป

กฎแห่งกรรมตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา เป็นกฎของเหตุผลที่แน่นอน ทุก ๆ สิ่งย่อมเกิดขึ้นโดยมีสาเหตุที่แน่นอน เหตุย่อมเป็นผลอันเกิดขึ้นจากเหตุที่มีอยู่ก่อน และผลย่อมเป็นเหตุของผลที่จะเกิดขึ้นต่อไป กฎแห่งเหตุผลนี้มิได้ใช้เฉพาะในแง่ของศีลธรรมเท่านั้น การเกิดขึ้น คำรงอยู่ และดับไปของสรรพสิ่งก็อาจอธิบายได้ด้วยกฎแห่งเหตุผลนี้ เช่นกัน

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย